

О. В. Шарікова,
аспірант кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту, економічний факультет,
Київський національний університет ім. Т. Шевченка

ПОДАТКОВА КОМПОНЕНТА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕТИНІЗАЦІЇ

Розглянуто поняття детінізації як важливого напрямку сучасної економічної політики держави. Виявлено місце податкової політики серед сукупності причин тінізації економіки. Запропоновано заходи реформування вітчизняної податкової системи.

The determination of deshadowing as an important aim of country's modern economic policy is considered. Discovered tax policy's place among the variety of reasons causing shadow economy. The options of transforming national tax system were proposed.

ВСТУП

Функціонування тіньової економіки є невід'ємною частиною економічної системи, в межах якої вона існує. Тіньову економіку неможливо ліквідувати, але нехтувати її негативним впливом, який призводить до економічної дестабілізації за умов її тривалого прискороного зростання, неможливо. Особливо негативні наслідки тінізації помітні у сфері зменшення збору податків, тому сьогодні перед економічною наукою постає питання розробки пріоритетного та принципово важливого напрямку сучасної економічної політики держави — податкової компоненти державної політики детінізації.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Виявлення місця податкової політики серед сукупності причин існування та безперервного розвитку тіньового сектора економіки в контексті визначення необхідності реалізації політики детінізації для забезпечення економічного зростання є основною метою статті.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Детінізація економіки — це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин, передумов тіньових явищ та процесів. Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів у легальну економіку та множення національного багатства. В сукупності цих заходів чільне місце займає податкова компонента.

Для визначення основних напрямів державної політики детінізації розглянемо в загальному вигляді функціонування тіньової економіки на рис. 1, яка була запропонована Шнайдером Ф., і визначемо основні причини її існування [5].

Рис. 1 свідчить, що для комплексного аналізу існування тіньової економіки необхідно вивчити передумови її появи або причини (Z_{it}) і наслідки такого існування (Y_{it}), де $i = 1, 2, \dots, k$, $j = 1, 2, \dots, p$, X_t — масштаб тіньової економіки [1]. Арифметично це можна зобразити як функціональну залежність:

$X_t = f(Z_{it})$ — залежність масштабів тіньової економіки від причин її існування;

$Y_{it} = f(X_t)$ — залежність наслідків тіньової діяльності від її масштабів.

Щодо наслідків функціонування тіньового сектора, то його не можна розглядати однобічно як негативний, оскільки сам по собі феномен тіньової економіки є багатограним явищем, яке втілює в собі як елементи традиційної офіційної економіки, так і специфічні риси, притаманні діяльності, що приховується.

Співвідношення позитивних і негативних ефектів тіньової економіки залежить від її масштабів (рис. 2). Позитивний ефект існування тіньового сектора зростає протягом параболи, тобто темп зростання сповільнюється зі збільшенням відносної величини тіньової економіки. Проте негативний ефект має яскраво виражену тенденцію до прискороного росту по мірі збільшення тіньового сектора.

Ця графічна модель була запропонована Латовим Ю.В., вона відображає важливість контролю над масштабами тіньової економічної діяльності [1]. Суспільний добробут максимізується, якщо величина тіньової економіки дорівнює 0A, оскільки при цьому результуючий ефект має максимально позитивне значення. В крайньому випадку можна допустити зростання тіньової економіки до величини 0B, коли позитивний і негативний ефекти взаємно гасяться. Якщо величина тіньової економіки перевищує 0B, то суспільство несе чисті втрати.

У такому випадку результуючий ефект спочатку буде мати позитивний знак і зростати (ділянка 0A), потім його зростання зупиниться (в точці A), розпочнеться процес спаду (ділянка AB), а потім результуючий ефект набуває від'ємного значення, величина якого буде стрімко зростати (після точки B) [4].

На думку Мазур І.В., основні причини існування тіньової економіки можна поділити на три групи: економічні, соціальні, правові. Серед економічних причин домінують нерівномірність розвитку різних сфер, структур економіки та регіонів, інфляційні процеси, непрозорий розподіл національного доходу тощо. Слід відмітити,

що, на нашу думку, безпосередній вплив на масштаби тіньової економіки справляє саме податкова політика держави. До соціальних причин можна віднести, по-перше, двоїсту природу людини, яка передбачає суперечність особистих інтересів і суспільних. По-друге, диференціацію суспільства за майновими ознаками. Основна правова причина — недосконалість законодавчої бази [2].

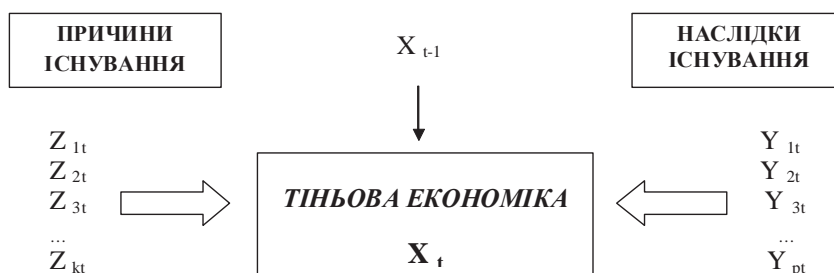

Рис. 1. Функціонування і розвиток тіньової економіки

Таким чином, податкова політика може виступати ефективним інструментом впливу на основні причини функціонування тіньового сектора, оскільки, змінюючи параметри системи оподаткування, держава може змінювати як структуру економіки в цілому, так і окремих регіонів, стимулювати або обмежувати розвиток певних галузей, перерозподіляти національний дохід відповідно до пріоритетів розвитку економічної системи та інше.

Відомо, що ВВП країни формується як офіційною економікою, так і тіньовим сектором. Згідно методу кінцевого використання обрахувати даний показник можна шляхом додавання обсягів кінцевого споживання, валового нагромадження і чистого експорту (рис. 3). Слід зазначити, що в контексті досліджуваної проблеми, особливої уваги заслуговує співвідношення таких компонентів, як кінцеве споживання і валове нагромадження, оскільки процес їх формування в офіційному секторі економіки і тіньовому різняться.

Велике значення для соціально-економічного розвитку та розширеного відтворення має оптимальне співвідношення між споживанням і нагромадженням. Між цими двома величинами постійно існує суперечність, яка може перерости в конфлікт. Так, з одного боку, надмірно великий фонд споживання не дає змоги здійснювати розширене відтворення, а з іншого — надмірне нагромадження частки створеного національного доходу стримує споживання населення, зростання його особистих доходів.

Тіньовий сектор постійно поширює зв'язки з легальним сектором економіки, конкурує з ним та витісняє його з найбільш зарегламентованих сфер господарювання. Серед основних причин цього є економічний інтерес, який спонукає суб'єктів господарювання функціонувати в тіні, оскільки вартість ризику такої діяльності й витрати набагато менші за результати діяльності порівняно з умовами, що створені офіційною економікою. Мотивація будь-якої економічної діяльності — це отримання економічної вигоди, а високий рівень тіньового сектора свідчить про відсутність сприятливих умов у офіційній економіці для отримання вищезазначених вигод і відсутність економічно обґрунтованого мотиву для подальшого розвитку діяльності й інвестицій саме в офіційному секторі. Саме податкова політика за рахунок маніпулювання ставками оподаткування, різноманітними видами пільг

може підвищити рівень економічних вигод господарюючого суб'єкта, спонукаючи його тим самим працювати в офіційному секторі.

Яким же чином результати діяльності розподіляються на споживання та нагромадження? Можна припустити, що суб'єкти, які функціонують в тіньовому секторі, спрямують переважну частину результатів своєї діяльності на споживання як в тіньовому секторі, так і в офіційному. Інша частина скоріше за все буде спрямована за кордон для її збереження і подальшого примноження. Таким чином, в даному випадку держава втрачає частину нагромадження, яке забезпечує в майбутньому виробничій споживчій потреби.

Отже, з одного боку, тіньова економіка є певним компенсуючим чинником втрат населенням поточних доходів, з другого — чинником затухання інвестиційної діяльності, оскільки тіньові заощадження лише частково залишаються у внутрішньому обороті держави, переважна їх частина залишає країну. Цікавою закономірністю "виникнення" тіньових капіталів для української економіки є те, що частина своїм походить з тіньового виробництва. Так, якщо в легальній економіці весь ВВП, як дохід, має своїм джерелом виробництво, то в тіньовій економіці лише частина первинних доходів отримується за рахунок тіньового виробництва товарів та послуг кримінального, підпільного чи прихованого поряд з легальним виробництвом.

На відміну від офіційної економіки, тіньові первинні доходи розподіляються без участі державного сектора. Частка змішаних доходів домогосподарств та прибуток підприємств продовжують свій оборот і розподіл. Так, якась частина змішаних доходів домашніх госпо-

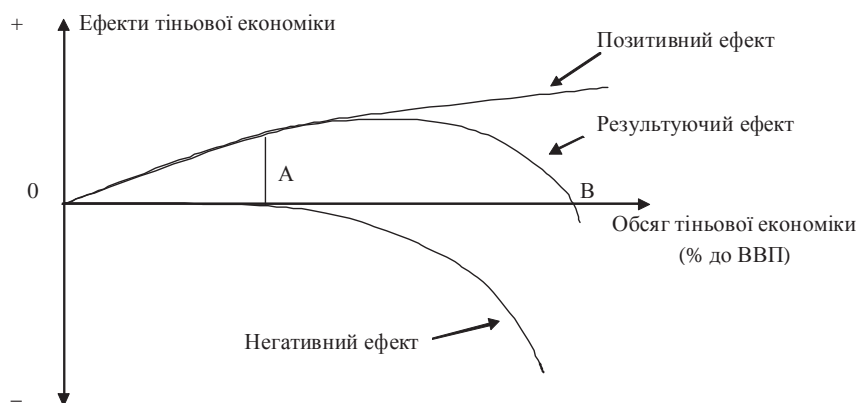

Рис. 2. Залежність ефектів тіньової економіки від її масштабів

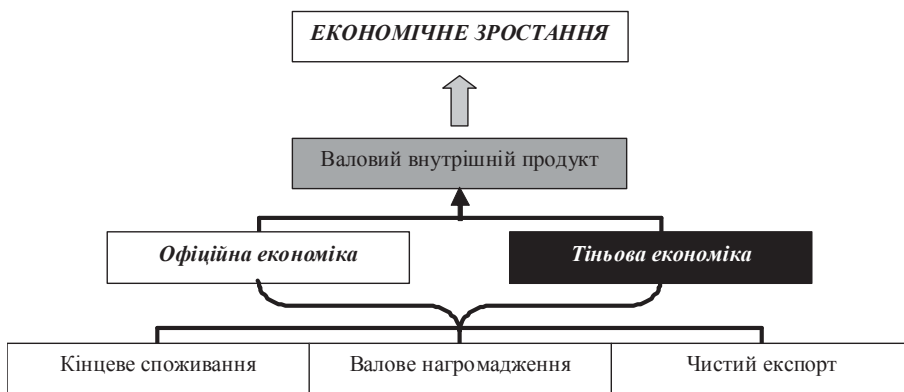

Рис. 3. Формування ВВП з врахуванням функціонування тіньової економіки

дарств залишається в обігу, а частка тіньового прибутку підприємств знову перерозподіляється, інша — продовжує обслуговувати тіньове виробництво. Слід зазначити, що оборот тіньового і офіційного ВВП значно відрізняються один від одного. В тіньовому ВВП значно більшою є частка заощаджень. Але, на жаль, заощадження за рахунок тіньових доходів, по-перше, дуже диференційовані та акумулюються у невеликої частки населення, по-друге, переважно вивозяться за кордон і не беруть участі у відтворенні ВВП.

Тобто система тіньового обороту ВВП працює, головним чином, на відтік капіталу і лише незначна частка національного капіталу залишається або повертається для інвестування вітчизняного виробництва іноді у вигляді прямих іноземних інвестицій чи в іншій формі, що є, по суті, відмиванням тіньового капіталу.

Звідси структура використання тіньового ВВП має дуже низький рівень використання основного капіталу, що значно погіршує структуру використання сукупного ВВП (офіційного та тіньового), що впливає на інвестиційне підґрунтя економіки в цілому.

Таким чином, якщо в економіці країни тіньовий сектор є незначним, то темпи економічного зростання будуть більш високими, ніж в країні зі значним рівнем тіньової складової. Звідси можна зробити висновок, що процес скорочення обсягів тіньової економіки може виступати одним із чинників забезпечення економічного зростання. В свою чергу, саме податкова політика може стати дієвим інструментом в боротьбі з тіньовою складовою економіки шляхом створення сприятливих умов для функціонування в офіційному секторі.

РЕЗУЛЬТАТИ

Виходячи із вищезазначеного, можна зробити висновок, що пріоритетним та принципово важливим напрямом сучасної економічної політики в сфері детінізації є вдосконалення податкової системи в контексті впливу на мотиваційні чинники суб'єктів господарювання.

Для визначення ролі податкової компоненти в реалізації політики детінізації необхідно врахувати той факт, що сутність податку як економічної категорії проявляється через ті функції, які вони виконують. У теоретичному аспекті можна виділити дві основні функції, які мають свої підфункції: фіскальна і регулююча.

Фіскальна є однією з головних функцій податків. Її

сутність полягає в забезпеченні фінансування та надходження грошових коштів до державного бюджету. В будь-якому суспільстві ця функція є такою, що послідовно реалізується. За її допомогою відбувається формування фінансових ресурсів держави, які акумулюються в державному бюджеті та різних позабюджетних фондах і призначені для покриття витрат, пов'язаних з виконанням державою свої функції.

Не менш важливою функцією податків є регулююча, сутність якої полягає в перерозподілі вар-

тості ВВП між державою та платниками податків. Податки, виконуючи зазначену функцію, утворюють такі механізми, які забезпечують баланс особистих та загальнодержавних інтересів. У межах виконання цієї функції виділяють два її напрями: стимулюючий та стримуючий [3].

Оскільки серед основних детермінант існування тіньового сектора є поведінка платників податків, а саме наявність мотивації до функціонування в офіційному або в тіньовому секторі, то необхідно проаналізувати перш за все регулюючу функцію податків, яка має, як вже зазначалось, два напрями: стимулювання і стримування (рис. 3). Звичайно, чим більше економічних вигід після сплати податків мають суб'єкти господарювання і населення (тобто перерозподіл ВВП відбувається на користь платників), тим вища їх мотивація до функціонування в офіційному секторі.

З іншого боку, якщо більша частина результатів діяльності вилучається державою, а призначення податків зводиться лише до виконання фіскальної функції, то скорочення економічних вигід провокує зникнення мотивації до функціонування в офіційному секторі й спонукає до переходу в тінь в пошуках більш високого рівня доходів.

Поряд з цим, якщо держава компенсує втрати платників податків через систему надання суспільних послуг, то платники податків погоджуються втрачати частину результатів своєї діяльності в замін на отримання суспільних послуг відповідної якості, які вони не мають змоги забезпечити самостійно. Таким чином, на цьому етапі виникає баланс інтересів держави і платників податків.

У процесі балансування інтересів держави і платників податків необхідно окреслити основні цілі, які виникають внаслідок реалізації процесу оподаткування і досягнення яких переслідує кожний учасник відносин:

1) для держави: збільшення доходів державного бюджету за рахунок податкових надходжень, розширення бази оподаткування, стає економічне зростання;

2) для суб'єктів господарювання: збільшення результатів діяльності, мінімізація обсягів податків, які необхідно сплатити;

3) для населення: отримання достатньої величини доходів для забезпечення певного рівня добробуту, сплати необхідних податків, за рахунок яких держава бере на себе зобов'язання надавати ряд послуг освітнього, медичного характеру та інші.

Рис. 4. Вплив податків на обсяги тіньового сектора

Таким чином, ефективна податкова політика — це оптимальне співвідношення задоволеності потреб всіх учасників процесу створення, розподілу і перерозподілу ВВП з одночасним досягненням своїх цілей.

Слід зазначити, що податкові відносини виникають на стадії перерозподілу національного доходу і через податкову політику держава втручається у відносини перерозподілу. Отже, податкова політика впливає тим чи іншим чином на економічні процеси, незалежно від волі держави. Цей вплив можна назвати пасивним. Оскільки головним завданням політики державних доходів є забезпечення достатнього обсягу надходжень до бюджету, тому вплив насамперед податкової політики на процеси відтворення має другорядне значення. Доти, поки доходи, які збирала держава, не займали значної питомої ваги в обсязі валового внутрішнього продукту, вплив податкової політики на процес відтворення є незначним і не привертає уваги. Але при подальшому зростанні відсоткової ваги податків у обсязі ВВП виникає необхідність збирати необхідні кошти найбільш раціональним шляхом, тобто зводячи до мінімуму негативні наслідки для розвитку економіки. В подальшому дискусії про те, як мінімізувати негативні наслідки оподаткування, переросли в дискусії про те, чи повинна держава використовувати податкову політику як активний регулятор відтворювальних процесів (тобто для досягнення інших цілей, крім фіскальних). Обговорення цієї проблеми науковою спільнотою продовжується і дотепер.

ВИСНОВКИ

Існування тіньового сектору економіки сприяє заміні одних спонукальних мотивів на інші, які відбуваються на фоні соціально-економічної кризи, законодавчої недосконалості та адміністративної нестабільності. Таким чином, найефективніші методи детінізації економіки пов'язані з активним використанням господарсько-правових важелів у регулюванні економічних процесів, зок-

рема податкової складової. Оскільки податки безпосередньо впливають на процес прийняття рішень суб'єктами господарювання і населенням, то систему оподаткування можна вважати одним з вирішальних спонукальних мотивів переходу з офіційного сектора до тіньового. Тому вдосконалення податкової політики є частиною державної політики детінізації економіки, а серед першочергових заходів реформування сучасної податкової системи України можна зазначити наступні: формування стратегії здійснення податкової реформи; поступовий перехід до оподаткування домогосподарств замість особи; мінімізація оподаткування результатів діяльності капіталу та підвищення рівня оподаткування для засобів, що виводяться з виробничого обороту; диференціація ставки податку на прибуток для розподіленого та нерозподіленого

капіталу; застосування більш гнучких форм спрощеного оподаткування, які враховували б рівень витрат принаймні на малих промислових та сільськогосподарських підприємствах; удосконалення механізму розподілу єдиного податку між державним бюджетом, місцевими бюджетами та позабюджетними цільовими фондами, що повинен мати регіональну диференціацію; запровадження податку на майно; введення підрядної системи сплати податків для деяких невеликих підприємств окремих галузей, за якої розмір платежів у бюджет визначається договором між підприємством, з одного боку, та органами управління — місцевими чи податковими, — з другого; розроблення методики визначення нормативів стимулюючого оподаткування для різних видів господарюючих суб'єктів; поєднання в розумних межах податкового та бухгалтерського обліку.

Література:

1. Латов Ю. В. Экономика вне закона: очерки по теории и истории теневой экономики / Латов Ю.В. — М.: Моск. общ. науч. фонд, 2001. — 281 с.
2. Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія / Мазур І.І.; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К: ВПЦ "Київський ун-т", 2006. — 239с.
3. Система оподаткування та податкова політика / Захожай В.Б., Литвиненко Я.В., Захожай К.В., Литвиненко Р.Я. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 468 с.
4. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / [Варналії З.С., Гончарук А.Я., Жаліло Я.А., Жук В.І., Ковальчук Т.Т.]; под. ред. З.С. Варналія. — К.: НІСД, 2006. — 576 с.
5. Friedrich Schneider. Shadow Economies: Size, Causes and Consequences / Friedrich Schneider, Dominic H. Enste // Journal of Economic Literature. — 2000. — Vol. XXXVIII. — P. 77—114.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2009 р.